

Møntskatten fra Kirke Værløse

Af stud. mag. Michael Fornitz

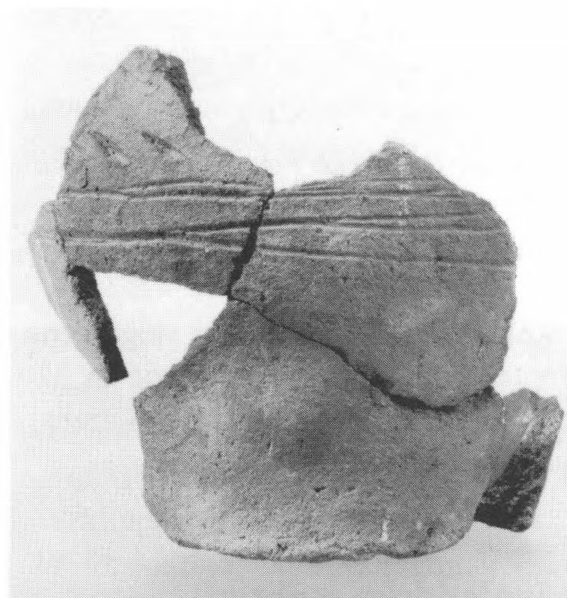
Nyt lys over vor tidligste mønthistorie

Når møntskatten fra Kirke Værløse¹ fortjener at blive behandlet i nærværende årsskrift,² skønt det er mere end 60 år siden, at den så dagens lys, skyldes det selvfølgelig dels, at den har betydelig lokalhistorisk interesse, dels, men ikke mindst, at nye studier inden for senvikingetidens numismatik³ har vist, at netop dette fund indtager en central plads i forståelsen af et væsentligt kapitel af vor tidligste mønthistorie.

Begravet på Annexgårdens mark

På et bakkehæld ca. 150 meter vest for kirken i Kirke Værløse stødte landmanden Peder Rasmussen den første november 1929 pludselig på noget usædvanligt, da han var i færd med at pløje. De blanke sølvstrejf viste sig at være mønter, og Nationalmuseets eksperter blev snart underrettet. De mange mønter var oprindeligt indeholdt i en lerkrukke, der desværre var blevet delvist pløjet væk, da den stod direkte på lerundergrunden kun et spadestik under jordoverfladen. Ingen markante pejlemærker af hverken naturlig

eller sekundær art blev konstateret i terrænet. At den lille gråbrændte lerpotte, der både m.h.t. facon og udformning af de lidt primitive, indridsede ornamenten knytter sig til gruppen af såkaldt *Østersøkeramik*,⁴ oprindeligt har været tænkt som madkar fremgår tydeligt af, at indersiden endnu viser spor af fastbrændte, forkulde madrester.

Resterne af lerpotten, der indeholdt møntskatten.

Lerpottens indhold

Skønt skatten kun indeholdt mønter og intet brudsølv, fornægter tidens jordbundne forhold til de møntede værdier sig ikke, idet fundet udover 307 hele mønter indeholdt ikke mindre end 31 halve eksemplarer. Umiddelbart synes dette at vise tilbage til den tidlige vikingetid, hvor mønter blev vejlet på lige fod med alt andet sølv, hvorfor man blot kunne afklippe passende stykker for at opnå den vægt, der var ønsket til den pågældende betaling. På baggrund af den omhu hvormed Kirke Værløsemønterne er blevet halvveret langs prægenes korslinier, er der for mig imidlertid ingen tvivl om, at man har tilstræbt at fremstille betalingsenheder med en værdi svarende til nøjagtig $\frac{1}{2}$ penning, der kunne afreg-

Mønttype fra Kirke Værløsefundet med korslinier, let at halvere, Hbg. 25. Forstørret, ca. 1,4 gange.

nes efter antal og ikke efter vægt alene. Mønternes samlede vægt androg ca. 320 gram. 132 mønter indlagdes i Nationalmuseets hovedsamling.

Udenlandske mønter

Udover de 240 (hvoraf 24 halve) danske mønter, der nærmere skal beskrives ned-

enfor, indeholdt fundet et skønsomt udvalg af udenlandske prægninger, der er ganske typisk for denne sidste fase af vikingetiden, hvor arabiske sølvmønter - de såkaldte kufiske dirhemer - ikke længere spiller nogen rolle i omsætningen:

Norge: 1 stk penning fra Harald Hårderåde (1047-66).

England: 36 angelsaksiske pennies (+ 7 halve) fordelt på følgende regenter: Æthelred II (978-1016) (2 stk.); Knud d. Store (1016-35) (10 stk.); Hardeknud (1035-37; 1040-42) (1 stk.); Harold I "Harefod" (1035-40) (7 stk.); Edward Bekenderen (1042-66) (16 stk. fordelt på seks forskellige typer hvoriblandt fundets yngste udenlandske mønt: en penny fra Thetford af såkaldt "*Hammer Cross*" type, der dateres til 1059-62).

Tyske stater: I alt 62 tyske denarer fra en snes forskellige lokaliteter med Sachsen som det dominerende område. Kronologisk rækker de tyske mønter fra et antal prægninger fra kejser Otto III (996-1002) til to denarer fra Mainz præget for kejser Henrik III og ærkebiskop Lupold mellem 1051 og 1059.

Danske mønter

Fundets danske mønter fordeler sig over et par regenter. De ældste er et par selvstændige nordiske typer præget i Ørbæk og Lund (Hauberg: Knud d. Store, 54, Hardeknud 1, 42)⁵ i årene omkring Knud d. Stores (1018-35) død. Magnus d. Gode (1042-47) er repræsenteret med tre angelsaksisk inspirerede penninge, hvoraf de to (af henholdsvis Beckers M og Mx-gruppe)⁶ med sikkerhed er præget i Lund, mens den tredje må være møntet i Roskilde, (denne mønt, hvis revers efterligner Edward Bekenderens "*Pax-type*"

fra årene 1042-44, er af Hauberg fejlagtigt tillagt Hardeknud, Tab.V.30). Fra Svend Estridsens (1047-74) kongetid (Hbg. 4 og 6 dog formentlig præget før dennes tronbestigelse) ses ialt 234 eksemplarer fordelt på følgende typer: Lund, Hbg 4 (1 stk.); 6 (30 stk.); 7 (1 stk.); 8 (28 stk.); 9 (12 stk.); 10 (1 stk.); 17 (1 stk.); 25

Nyt lys over Roskildemønten

De to Roskildemønter, der er særlig tals-tærkt repræsenteret i Kirke Værløse-skatten, demonstrerer på bemærkelses-værdig vis, hvor stor betydning ét enkelt fund kan have for forståelsen af en mønttype. De 73 eksemplarer af Hbg. 36

Øverst: En af mønterne fra fundet, Hbg. 17. Forstørret ca. 1,4 gange.

Nederst: Mønttype fra fundet med runer, slået i Lund, Hbg. 30. Forstørret ca. 1,4 gange.

De to Roskildemønter, Hbg. 36 (øverst) og Hbg. 38 (nederst).

Bemærk triquetrafiguren på Hbg. 38. Forstørret ca. 1,4 gange.

(11 stk.); 28 (22 stk.); 30 (3 stk.); Roskilde, Hbg. 36 (73 stk.); 38 (22 stk.); Slagelse, Hbg. 45 (10 stk.); Odense, Hbg. 53 (1 stk.); Viborg, Hbg. 57 (1 stk.). Desuden er i hhv. 1946 og 1948 fundet yderligere et eksemplar af hver af de byzantinske inspirerede typer Hbg. 6 og 8, hvilke formodes at have tilknytning til fundet.⁷

(hvoraf 12 overlappede) var fordelt på ikke mindre end 35 forskellige varianter, og af Hbg. 38 var hele 12 af de 22 (1 overlappet) forskellige. Henholdsvis 21 (19 forskellige) og 9 (alle forskellige) eksemplarer indlagdes i Nationalmuseets hovedsamling, som ialt omfatter 46 varianter af Hbg. 36 og 24 af Hbg. 38. Da

man i datidens møntproduktion formentlig udnyttede de enkelte stempler optimalt - dvs. fortsatte brugen af dem til de var slidt op eller sprunget - og overstemplet, der modtog hammerens slag, følgelig var skrøbeligere end det stationære understempel, er det almindeligt, at den samme forside optræder i kombination med to eller flere bagsider, som igen kan være koblet med andre forsidestempler. Da møntemission normalt foregår i et miljø af absolut systematik, vil man ved at undersøge de enkelte stemplers indbyrdes "slægtskab" bl.a. opnå værdifulde indikationer, af i hvilken rækkefølge de enkelte mønter er præget. Hvad typen Hbg. 36 angår, har det været muligt at etablere hele tre stempelkæder med mindst ni forskellige kombinationer i hver. Imidlertid stammer hele 80% af samtlige kendte varianter, der indgår i kæde III, fra Kirke Værløse. Også i kæde II er denne proveniens dominerende med 66%, og selv i den tidlige kæde I hidrører to (af ni) eksemplarer fra dette fund.

Skatten blev nedgravet omkring år 1065-70

Roskildetypen Hbg. 36, der motivmæssigt nøje kopieres i runemønten Hbg. 39, 39a, viser sig ved nærmere studier at være

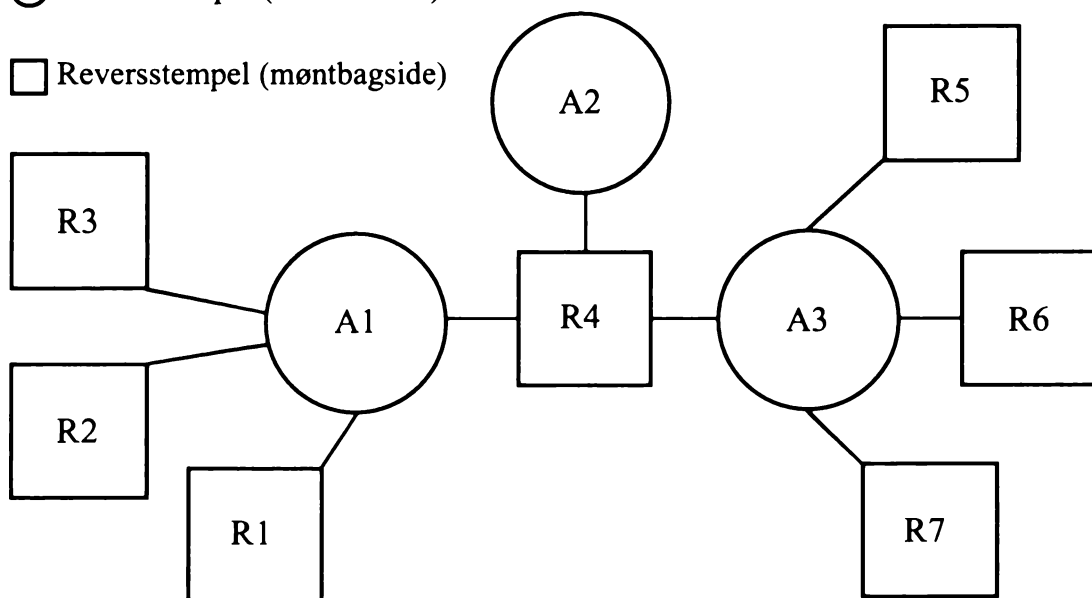

*Roskilde runemønten, Hbg. 39, 39a.
Naturlig størrelse.*

en af de længstvarende prægninger i Svend Estridsens regeringstid. Det store og uhyre vigtige Espingefund (SHM 6620), der senest må være deponeret 1047/48, indeholdt ingen Hbg. 36, men én Hbg. 35, hvilket viser, at Svend må have startet udmøntningerne i Roskilde tidligt efter

○ Adversstempel (møntforside)

□ Reversstempel (møntbagside)

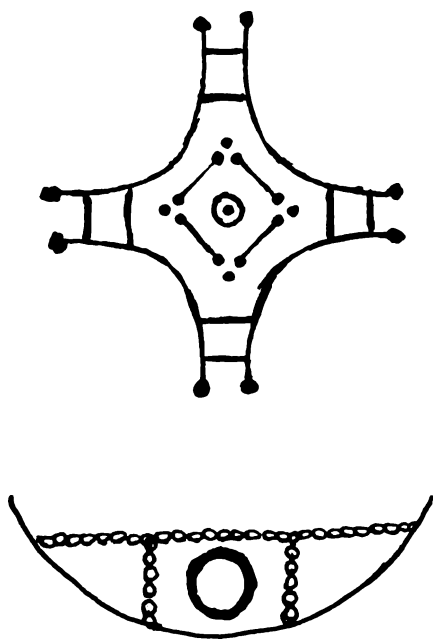
Stempelkæde II, Hbg. 36, viser 9 kendte kombinationer af adversstempel og reversstempel.

sin magtovertagelse. Typen Hbg. 35 er imidlertid koblet til Hbg. 36, kæde I, og da denne type første gang dukker op i et samlet fund som f.eks. Valløfundet (KMMS FP XXIX), der må dateres til kort efter 1051, er det da også typisk i en kombination, der via sit reversstempel er koblet med en Hbg. 35 advers. Typens tilstedeværelse i Lyngbyfundet (KMMS FP 226), der ikke indeholder nogle af Svends sene typer, taler ligeledes for en initieret prægning omkring 1050. I modsætning til Svends tidlige Lundemønter, der afløses af nye typer, synes typen Hbg. 36 med kun ringe variation at være præget gennem en årrække. Dette demonstreres bl.a. af Selsøfundet (KMMS FP XIII), hvor næsten halvdelen af de danske mønter, der fordelte sig på omkring 40 typer, tilhørte de to typer, Hbg. 28 (ca. 110 stk.) og Hbg. 36 (296 stk.). Studerer man sammensætningen af større skattefund indeholdende mange forskellige typer evt. akkumuleret over et længere årsmål, kan man som hovedregel gå ud fra, at de mønttyper, der skiller sig ud ved en særlig talstærk repræsentation, er præget mere eller mindre kort tid før nedlægningstidspunktet, og med en datering af Hbg. 28 til perioden ca. 1058-65, synes det hævet over enhver tvivl, at typen Hbg. 36 i hvert fald endnu blev præget omkring 1060, mens typens dominerende position i Kirke Værløsefundet sandsynliggør, at typen fortsættes helt frem til introduktionen af Svend Estridsens runemønter fra Lund (Hbg. 30), der udgør et *"terminus post quem"* for dette fund.

Rigsmønt?

Kirsten Bendixen har foreslået,⁸ at runemønterne Hbg. 39 og 39a på kongelig foranledning blev præget ved en række

forskellige møntsteder som et forsøg på gennem en storstilet ensartet udmøntning at rydde op i de mange forvirrede omskrifter og bringe lidt mere system ind i prægningen. Da Hbg. 39 kun adskiller sig fra Hbg. 36 ved at bære runer (hvorfor mønter af sidstnævnte type også f.eks. i *"Ramus og Devegge"* betegnes *"Runemynter med latinsk Skrift"*),⁹ og da præget i øvrigt er enestående og uden direkte udenlandske forbilleder, kan disse to hovedvarianter (latinsk og runeskrift) kun vanskeligt behandles adskilt. Påvisningen af tre ganske omfattende stempelkæder med indbyrdes signifikante ligheder i detaillene viser imidlertid klart, at typen Hbg. 36 må være præget på kun ét møntsted (undtaget herfra er naturligvis *"uautoriserede"* efterprægninger af type som f.eks. et eksemplar fra Sct. Hansgade

Eksempel på "uautoriseret" efterprægning. Tegningen viser de karakteristiske detaljer ved mønteksemplet fra Sct. Hansgade i Roskilde, KMMS, FP 1542 h.

i Roskilde, KMMS FP 1542h). Skønt samtlige omskrifter på dette punkt er tavse, synes intet at tale imod Roskilde som prægeby, tværtimod bekræfter både fundprovenienser og vægt Haubergs gamle henførelse. Det samme gør ikke mindst den nære motivmæssige og udmøntningstekniske lighed med Hbg. 38, der bærer en triquetrafigur på den ene side. Denne type må betragtes som en sikker Roskildemønt, idet Roskilde, hvor allerede Harald Blåtands trækirke havde været viet til den hellige treenighed, siden Knud d. Store havde benyttet dette symbol som kendemærke på sine mønter.¹⁰ Nok så fascinerende tanken om en rigsmønt kan være, forekommer det ikke sandsynligt, at kongen skulle have valgt en lokal Roskildetype, der havde været kendt i en snes år, og ophævet denne til rigsmønt.

Runemønterne fra Roskilde

Problemstillingerne omkring Svends runemønter fra Roskilde er uhyre spændende, men desværre for omfattende til i detaljer at kunne diskuteres her, præliminært kan dog nævnes, at undertegnede stempelstudier foruden stempelkoblinger mellem Hbg. 39 og 39a (f.eks. mellem Moltke 346 og 434)¹¹ har vist, at ikke kun omskrifterne (hvoraf mange i øvrigt stadig er aldeles forvirrede), men også visse ornamentelle detaljer som udformningen af korsarmenes afslutning og reversens forskellige bitegn har betydning, når det overordnede emissionskompleks skal forsøges belyst. Interessant er det, at der på trods af den betydelige forekomst af Roskildemønter af både type Hbg. 36 og 38 i Kirke Værløseskatten ikke er repræsenteret runemønter fra Roskilde, hvor-

imod der findes tre mønter med runeskrift præget i Lund. Dette synes at indikere, at runeskriften i møntmæssig sammenhæng nåede Lund før Roskilde.

Hvem begravede skatten og hvorfor?

Som altid med arkæologiske fund er det fristende at forsøge at nærme sig personer bag genstandene - hvemejede denne skat? Hvorfor blev den gravet ned? Og hvorfor blev den ikke gravet op igen? En eventuel idé om et votivfund kan ganske udelukkes, eftersom ingen vikingetidig sølvskat endnu er konstateret i en kultisk kontekst. Kirke Værløsefundet indeholder da også som tidens andre møntfund tilsyneladende kun et tilfældigt udsnit af den cirkulerende møntmængde, hvorfor fundet som så mange andre nøgternt må rubriceres som et mistet depot. Bolins berømte tese om krig som den altafgørende faktor i tesaurering¹² kan ligeledes kun vanskeligt anvendes her, og som det gælder for samtlige vikingetidens øvrige danske skattefund, er det desværre heller ikke i dette tilfælde muligt, at knytte nedgravningen af værdierne til en bestemt historisk begivenhed uden at bevæge sig for langt ind i gætteriets verden. Lerpottens hele fremtoning og særlig dens indhold af madrester¹³ tyder klart på, at det har været en lokal bonde, der for at sikre sine "*kontante*" værdier mod brand, simpelt tyveri eller en akut truende situation har anvendt et brugskar fra den daglige husholdning til at indeholde skatten. Af ukendte årsager har han imidlertid ikke været i stand til at grave den op igen. Naturligvis kan han være afgået ved døden, men omkostningerne ved at bjærge fundet kan simpelthen også have overste-

get mønternes værdi, hvis f.eks. deres ejer, der meget sandsynligt tillige har været handelsmand, under en af sine rejser valgte at bosætte sig permanent i et område, der lå så fjernt fra deponeringsstedet, at en rejse tur/retur var urentabel.

Hvad var skatten værd?

Dette fører naturligt frem til det interessante spørgsmål om de fundne mønters købekraft. For at belyse dette er man alene henvist til de skriftlige kilder fra en senere tid, og under alle omstændigheder er det en ligning med så mange ubekendte, at en omsætning til nutidige beløbsstørrelser er halsløs gerning. Således udgør alene sølvprisens fluktuation et problem, idet Hårdh f.eks. nævner, at værdien af klæde på Island steg otte gange i forhold til sølv i perioden fra ca. 800 til ca. 1000.¹⁴

Middelalderens eneste udmøntede værdi var penningen, af hvilke der i Østdanmark udmøntedes 240 stk. af en sølvmark med en vægt af ca 216 gram. Hos Saxo sættes værdien af én penning lig en skæppe korn. Lovbogen Grágás, hvis ældste kopi hidrører fra 12. årh., takserer manddrab til 3 mark sølv, mens værdien af et sværd sættes til 1 mark. Ksiega Henrykowskakroniken fra midten af 13. årh. anslår værdien af en hest til knap 300 gram (altså ca. svarende til vægten af Kirke Værløseskatten) og en ko til noget under det halve. Man vil af disse eksempler forstå, at ejeren af mønterne fra Kirke Værløseskatten nok må have været en holden mand, men ikke behøver at have været exceptionelt formuende. Til sammenligning kan nævnes det ovenomtalte omtrent samtidige fund fra Selsø, der vejede lidt over 1200 gram

samt to fund fra midten og slutningen af 10. årh., Terslev og Vaalse (Skovmand nr. 45 og 37), der begge indeholdt omkring 6,5 kg sølv fordelt på både smykker, barrer og mønter.

Noter og litteraturhenvisninger

En stor tak skal rettes til overinspektør Jørgen Steen Jensen og museumsinspektør Anne Kromann ved Den kgl. Mønt- og Medaillesamling for stor hjælpsomhed i forbindelse med mine stempelstudier, til prof. dr.phil. C.J. Becker for stadig inspiration, samt til civ.ing. N.B. Thomsen for at have givet det nødvendige "skub" til denne artikel.

1. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Fundprotokol nr. 1725. Journal nr. 115/29.
2. Møntfundet er tidligere mere eller mindre udførligt behandlet i følgende arbejder:
Galster, G.: Møntfundet fra Kirke Værløse. Numismatisk Forenings Medlemsblad XII. København 1930; s. 100-102, 111-116, 127-131, 139-143, 155-157.
Galster, G.: Møntfundet fra Kirke Værløse, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930. København 1930; s. 50-52.
Skovmand, R.: De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150. Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1942. København 1942; Fund A.23.(s.158).
Jensen, J. Steen; Bendixen, K.; Liebgott, N-K.; Lindahl, F.; Grinder-Hansen, K.; Posselt, G.: Danmarks middelalderlige skattefund c.1050-c.1550. Nordiske Fortidsminder Serie B, Bind 12. København 1992; Fund 23 (s.233-236).
3. Den foreliggende artikel er et mindre (omarbejdet) uddrag af forfatterens endnu upublicerede arbejde "*Økonomi og statsdannelse - Møntfundenes betydning for forståelsen af visse centrale aspekter indenfor den sene vikingetid i Danmark*" (Speciale i arkæologi ved Københavns Universitet).
4. Liebgott, N-K.: Danske fund af møntdateret keramik ca. 950-1450. Nationalmuseets skrifter, Arkæologisk-historisk række Bd. XVIII. København 1978. Fund No. 9 (s. 35).
5. Hauberg, P.: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. D.Kgl.Danske Vidensk. Selsk. Skr., 6. Række, historisk og filosofisk

- Afd. V. 1. Kbh. 1900.
- 6 Becker C. J.: The Coinages of Harthacnut and Magnus the Good at Lund c. 1040- c. 1046. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Skrifter 9:4. København 1981; s. 119-174.
 - 7 Galster, G.: Årsberetning for Den kgl. Mønt- og Medaillesamling 1946. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1947. Stockholm 1949; s. 180 og samme: Årsberetning for Den kgl. Mønt- og Medaillesamling 1948. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1949. København u.år.; s. 154.
 - 8 Bendixen, K.: Møntcirkulationen i Danmark fra Vikingetiden til Valdemarssønnerne. Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1978. Kbh. 1980; s. 155-190 (se s. 169) samt Danmarks middelalderlige skattefund s. 88.
 - 9 Ramus, C., Devegge, O.: Ufuldendt korpus-
værk over danske og norske mønter før 1448. Den færdigtrykte tekst del udgivet København 1867.
 - 10 Galster, G.: Roskilde Mønter. Fra Københavns Amt 1929; s. 409-438.
 - 11 Moltke, E.: De danske runemønter og deres prægere. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1950. Kbh. u.år.; s. 1-56.
 - 12 Bolin, S.: Fynden af romerska mynt i det fria Germanien. Studier i romersk och äldre germansk historia. Lund 1926.
 - 13 Ettilsvarende eksempel nedlagt omkring 1130-35 kendes fra det nærliggende Græse, hvor en lerpotte med mønter ligeledes indeholdt maderester. (Nat. Mus. Inv. Nr. D 8182)
 - 14 Hårdh, B.: Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° minore N° 6. Lund 1976.